

Uskonnollista itsepetosta ja huijaamista

Jouni Vilkkä

Kevät 2022

Sisällysluettelo

Johdanto	1
(Itse)suggestio	1
Uskonnollista propagandaa	3
Uskonnollisia itsepetoksia	4
Yhteenveto	6
Kirjallisuus	6

Johdanto

Artikkelit teoksessa *Christianity and the Limits of Materiality* (Opas & Haapalainen 2017) tutkivat kirjan nimen mukaisesti materiaalisuutta ja sen rajoja kristinuskossa. Etnografisesta lähestymistavasta johtuen niissä perehdytään materiaalisuuden ilmentymiin uskonnossa informanttien näkökulmasta. Itselläni artikkeleita lukiessa kuitenkin heräsi hieman toisenlaisia ajatuksia, jotka ovat kriittisempiä informanttien uskomusten sisältöä kohtaan. Osa kritiikistä liittyy informanttien itsekä ymmärtämiin ja artikkeleissa esiin tuotuihin ongelmakohtiin, kun taas osa lienee sellaisia, joiden ongelmallisuutta informantit itse eivät huomaa tai ainakaan halua tuoda esiin. Ne ovat kuitenkin niin ilmeisiä, että en voinut olla keskittämättä huomiotani niihin. Tässä näkynee taustani (uskonnon)filosofiassa ja tieteellisessä skeptisismissä.

Kukaan tieteellistä skeptisismää (esim. *Skeptical Inquirer* -lehteä lukemalla) edes vuoden seurannut ei ole varmaankaan voinut välttää törmäämästä raportteihin uskonnollisista huijauksista. Jokainen uskontokritiikkiin edes pinnallisesti perehtynyt lienee myös tutustunut ilmiöön. Itselleni molemmat alat ovat olleet jo parin vuosikymmenen ajan tuttuja, joten uskontoja hyödyntävät huijaukset ovat jo pitkään olleet minulle hyvinkin tuttuja. Teoksessa *Christianity and the Limits of Materiality* julkaistuissa artikkeleissa uskontoihin liittyvä epärehellisyys nousee esiin toistuvasti. Tässä esseessä kerron lyhyesti näistä esimerkeistä ja mitä niistä mielestäni voi päätellä.

(Itse)suggestio

De Witte kertoo artikkelissaan mielenkiintoisesta kokemuksestaan afrikkalaisessa helluntaiherätyskokouksessa, jossa selvästi suggestio alkoi vaikuttaa häneenkin, vaikka hän ei itse ollutkaan uskonnollinen (de Witte 2017: 37–38). Tapaus tuo mieleen useat kertomukset niin sanottujen kaivonkatsojien (eng. dowser) esimerkiksi veden (tai kullan) etsintään käyttämiä keinoja kokeilleiden tieteellisten skeptikkojenkin kokemasta ilmiöstä. Se selittää pitkälti kaivonkatsojien uskon kykynsä todellisuuteen:

ideomotorinen ilmiö saa vaikkapa “taikavarvun” käyttäjän heiluttamaan varpua huomaamattaan (ks. Ideomotor effect; aiheesta lisää myös Vilka 2003).

Uskonnollisen tilaisuuden aikaansaama suggestio oli saada de Witten harjoittamaan “kielilläpuhumista” muiden osallistujien tavoin, kunnes hän ilmeisesti vaivoin pysäytti itsensä. Vaikka eräs vapaakirkkolainen tuttuni väitti aikoinaan kivenkovaan kielilläpuhumisessa olevan kyse armolahjasta, jonka avulla Pyhän hengen vallassa oleva uskovainen todella puhuu itselleen tuntemattomia kieliä, tutkimukset eivät tue näkemystä. Kyse on glossolaliasta, jonka tuottama “siansaksa” ei sisällä mitään järkevää viestiä. Ilmiö voi saada jopa aikaan tajuttomuuden, mikä ilmeisesti de Wittelläkin oli lähellä (Glossolalia; myös Selin 2001). Mielenkiintoisesti de Witte tuo esiin, että ilmiön aitous ja sen epäily aiheutti päänvaivaa myös hänen informanttinsa keskuudessa. Tämä johtui lähinnä tavasta, jolla ilmiö saatiin aikaan. Toinen herätyskokouksiin liittyvä suggestiota hyödyntävä ilmiö on uskolla parantaminen (aiheen klassikkoteos on Randi 1987; Suomessa aihetta on tutkinut ainakin Miettinen 1989). Tällaisissa ilmiöissä yleisö saadaan yleensä lähtemään mukaan esitykseen, mutta sosiaalisen paineen ja suggestion takia kyse ei heidän kohdallaan ole niinkään huijauksesta, vaan tähän syyllistyvät nimenomaan tilaisuuden järjestäjät, jotka käyttävät usein erilaisia (esim. Randin osoittamia) taikatemppuja uskotellakseen yleisölleen olevansa kykeneviä tekemään ihmeitä.

Toki osa saarnaajista saattaa aidosti myös itse uskoa kykyihinsä. De Witten haastattelemat ihmiset pyrkivät tekemään eron aidon ja liiallisella teknologian käytöllä (tai jopa ilmeisellä huijauksella) aikaansaadun glossolalian tai muiden “ihmeiden” välillä (de Witte 2017: 41, 46–49). He eivät kuitenkaan ilmeisesti todellakaan ymmärtäneet, mitä epäaitojen ilmiöiden olemassaolo ja vaikeus erottaa ne aidoista implikoi ylipäänsä ilmiön luonteesta: että ei ole perusteltua uskoa siihen liittyvän mitään inhimillisen psykologian ulkopuolista. Mitään sellaista ei tarvita ilmiön selittämiseen.

Uskonnollista propagandaa

Yhdenlainen uskonnollinen huijaus on Ark Encounter -huvipuisto, jonka pystyttämistä Bielo (2017) oli seurannut. Kyseinen puisto on huijaus siinä mielessä, että se pyrkii vakuuttamaan kävijänsä kreationismin totuudesta käyttämällä muun muassa tunteiden manipulointia. Immersiivisen, tunteikkaan kokemuksen avulla ohitetaan rationaalinen kriittisyys ja saadaan kokija helpommin hyväksymään välitetty viesti — tai ainakin tämä on tavoite. Tunteiden hyödyntäminen uskonnollisen sanoman välittämisessä tuli esiin myös Haapalaisen (2017: 156) kuvauksessa kärsimysnäytelmästä. Näytelmä kuitenkin esitetään kirkossa, eikä sitä pyritä esittämään tieteellisesti varteenotettavana teoriana. Kreationismi sen sijaan esitetään yleensä juuri sellaisena. Se onkin nykyään yksi pahamaineisimmista valetieteistä. Ark Encounterin ja sen puhemiehen Ken Hamin edustamaa “nuoren Maan” kreationismia ei kannata kuin osa kreationisteista ja koko tarina Nooan Arkista on arkijärjelläkin arvioiden varsin epäuskottava. Siitä huolimatta (myös “nuoren Maan”) kreationismilla on niin suuri poliittinen merkitys Yhdysvalloissa, että tieteilijät ovat joutuneet toistuvasti perustelemaan, miksi tarina ei ole uskottava (esim. Collins 2018; kreationismista yleisemmin ks. Creationism and Creation Science). Kreationistit, kuten Ark Encounterin tekijät, ovat vähintään älyllisesti epärehellisiä uskotellessaan itselleen ja muille, että tarina Nooan arkista tai kreationismista ylipäänsä olisi perusteltu ja järkevä. Olisi mielenkiintoista spekuloida tällaisten oppien todellisista syistä, mutta siihen ei tässä ole tilaa.

Taas erilainen huijauksen tyyppi tulee esiin, kun Mikeshin kertoo artikkelissaan venäläisestä alkoholi- ja huumeriippuvaisten vieroituslaitoksesta, jota pyörittävät baptistisaarnaajat. Sen nimen voinee suomentaa muotoon Laupias samarialainen. Laitos pyrkii uudistamaan hoidokkinsa moraalisesti ja näin auttamaan heidät irti psykologisesta riippuvuudesta. Menetelmä perustuu lähinnä Raamatun lukemiseen. Laupias samarialainen väittää mainonnassaan jopa 80 prosenttia heidän ohjelmansa läpäisijöistä raitistuneen pysyvästi. Kuten Mikeshin huomauttaa, väite on kyseenalainen useammastakin syystä: koko laitos on ollut olemassa vasta vuodesta 2004 alkaen, raittiuden pysyvyyttä lienee vaikea arvioida hoidetun vielä eläessä, ja mikä merkittävintä, koko ohjelman läpäisee Mikeshinin arvion mukaan vain noin kymmenen prosenttia sen aloittajista. Voisi siis ehkä sanoa, että aloittajista alle kymmenesosa on kuivilla pari vuotta ohjelman jälkeen, mutta tämä ei olisi kovin hyvä mainos. Laupiaan

samarialaisen voi siis sanoa syyllistyvän harhaanjohtavaan markkinointiin. Tavoitteena on ilmeisesti houkutella lisää ihmisiä uskontoon intensiivisen Raamatun lukemisen kautta. Erityisen vastenmielistä tässä on se, että tämä käännytys kohdistetaan heikoimmillaan oleviin ihmisiin. Toisaalta tulos voi joidenkin elämänlaatua parantaa, jos parempaakaan apua riippuvuuteen ei ole saatavilla. (Mikeshin 2017: 212–213, 216.)

Uskonnollisia itsepetoksia

Tavallisemman huijauksen ja itsepetoksen erottaminen toisistaan on välillä vaikeaa, kuten jo hieman edelläkin tuli esiin. Espirito Santo mainitsee kirjan jälkisanoissa eräänlaisista meedioista (henkien tai jumalten viestien välittäjistä), että “ero noviisin ja ekspertin välillä on usein vain siinä varmuudessa, että saatu informaatio tulee oman kehon ja mielen ulkopuolelta, eikä niiden sisältä”. Hän myös kertoo heidän käyttävän uutta viestintäteknologiaa apunaan. Seremoniat voivat näin välittää vaikutuksensa paikassa ja myös tallenteen avulla ajassa, saaden aikaan mielenkiintoisia ilmiöitä tai kokemuksia vastaanottajissa. Tätä voi toki yrittää selittää vetoamalla viestintänsä välittävien maagisten vaikutuksien, mutta yksinkertaisempaa lienee selittää ilmiöt vain psykologialla: henget tai jumalat ovat yhtä vähän läsnä tallenteessa kuin tallennetussa seremoniassa. (Espirito Santo 2017: 250, 257.)

Kollektiivista itsepetosta lienee siinäkin, kuinka pyhimyspatsaiden elävyyttä lisätään kuljettamalla niitä pitkin kaupunkia suurissa kulkueissa. Kuuva kertoo artikkelissaan Espanjan Granadassa vuosittain järjestettävistä pyhimyskulkueista ja niiden valmisteluista. Sellaisia on Euroopassa ollut paljonkin keskiajalla ja niihin on liittynyt myös flagellantismi eli itsensä ruoskiminen, joka herätti tosin vastustusta sekä suuren yleisön että kirkon hallinnon parissa. Edelleenkin pyhimyspatsaiden kuljettaminen ja prosessin säännöllinen toistuminen kuitenkin luovat ja vahvistavat ihmisissä käsitystä pyhän voiman läsnäolosta patsaissa fyysisesti. Niinpä niiden lähellä oleminen, kantaminen tai muu koskettaminen vahvistaa uskovien mielestä rukouksen voimaa. (Kuuva 2017: 235, 239–241.)

Paljon samaa kuin edellä mainituissa kulkueissa on myös pyhiinvaelluksissa yleensäkin. Huerta kertoo artikkelissaan perulaisesta Huamantangan Herran krusifiksille suuntautuvasta toistuvasta pyhiinvaelluksesta. Vaikka sen yhteydessä ei itsensäruoskintaa kai esiinnykään, muita melko äärimmäisiä ilmiöitä kyllä esiintyy, kuten vaikkapa ryömimistä kävelyn sijaan. Jo pelkkä vaativa kävely on toki itsensä kurittamista. Jotkut tosin harrastavat sitä osallistumalla pyhiinvaellukseen vain urheilumielessä. Matkareitti ja sen kulkeminen saavat erityisen merkityksensä myytistä, joka liittyy kohteessa alunperin sijainneeseen krusifiksiin. Alkuperäisen tuhouduttua tulipalossa se korvattiin uudella. Tähän ei nähdäkseni liity mitään huijausta, sillä asiaa ei mitenkään peitelty ja pyhiinvaeltajat ovat tietoisia tästä. Tiettyinä aikana toistamalla rituaalinen matka kuitenkin luodaan pyhän kokemus ja sitä toki voimistavat matkaan kuuluvat kärsimykset. Perille pääsevät voivat sitten uskoa rukoustensa varmemmin menevän perille. (Huerta 2017: 177–180.)

Heinämäki kertoo artikkelissaan pietisteistä, jotka pyrkivät parhaansa mukaan hajoittamaan paastoamista. Paastoamisessa on tässä yhteydessä kyse paitsi syömättömyydestä, myös muista ruumiin himoista irti pyristelemisestä, yleensä siinä epäonnistuen. (Heinämäki 2017: 194.) Vaikka paastoaminen on vaellukseen tai muuhun itsensä kurittamiseen verrattuna passiivista toimintaa, on siinäkin kuitenkin kyse kehonsa vahingoittamisesta tai vähintään sen tarpeiden laiminlyömisestä.

Kun ihmiset sijoittavat resurssejaan, kuten rahaansa, aikaansa, vaivaansa tai hyvinvointiaan esimerkiksi itseään ruoskimalla, paastoamalla tai vain kävelemällä pyhimyksen patsaan mukana tai pyhiinvaelluksella, he tavallaan sijoittavat resurssejaan uskomusjärjestelmään tai sen osaan. Tämän jälkeen heidän on entistä vaikeampi nähdä virheitä uskomusjärjestelmässä tai väitteessä, eli tämä ”upotettu hinta” lisää heidän uskoaan kyseessä olevaan asiaan. Näin virheellinen ajattelu johtaa itsepetokseen, joka helposti johtaa kierteeseen, jossa samaa itselle haitallista toimintaa jatketaan, koska olisi liian vaikeaa hyväksyä, että alunperin ”sijoitettu” resurssi olisi heitetty hukkaan. Tämä itsepetoksen muoto esiintyy paljon uskontojen yhteydessä, yleensä vähemmän ilmiselvästi kuin edellä kuvatuissa esimerkeissä. (Ks. esim. Wikipedia: Sunk cost.)

Yhteenveto

Esittelin edellä lyhyesti joukon uskontoihin liittyviä epärehellisyyden muotoja. Suggestio (tai itesuggestio) voi saada aikaan esimerkiksi “kielillä puhumista”. Kreationistit levittävät valheitaan, jotka on jo ainakin satoja kertoja kumottu. Uskontoa tyrkytetään valheellisella markkinoinnilla riippuvuuksista kärsiville. Ihmiset saadaan sijoittamaan resurssejaan uskontoon, jonka jälkeen heidän on vaikeampi siitä irtautua, vaikka se aiheuttaisi heille fyysistä kärsimystä.

Välillä on vaikea tietää, onko kyse suoranaisestä valehtelusta vaiko vain älyllisestä epärehellisyydestä. Kumpikaan ei ole kuitenkaan kovin hyveellinen tapa ajatella ja toimia. Niissä ei ole kyse totuuden tavoittelusta, vaan usein melko epätoivoisesta halusta vain uskoa jotain mieltä tyyntyttävää. Se voi olla ymmärrettävää, mutta ei todellakaan kehuttavaa ajattelua. Ikävimmissä tapauksissa uskonnolla pyritään ilmiselvästi huijaamaan muilta rahaa ja valtaa. Kaikkiin näihin epäkohtiin on puututtava, vaikka sitten vain kirjoittamalla aiheesta essee.

Kirjallisuus

Bielo, James S. (2017), “The Plausibility of Immersion: Limits and Creativity in Materializing the Bible”, teoksessa Opas, Minna & Anna Haapalainen: *Christianity and the Limits of Materiality*, s. 122–140. London: Bloomsbury.

Collins, Lorence G. (2018). “Biological Reasons Young-Earth Creationists’ Worldwide Flood Never Happened”. *Skeptical Inquirer* Volume 42, No. 5, September / October 2018.

“Creationism and Creation Science”. *The Skeptic’s Dictionary*. [Osoiteesta <http://skepdic.com/creation.html> katsottu 2022-03-12.]

Espirito Santo, Diana (2017). "Afterword", teoksessa Opas, Minna & Anna Haapalainen: *Christianity and the Limits of Materiality*, s. 249–258. London: Bloomsbury.

"Glossolalia". The Skeptic's Dictionary. [Osoitteesta <http://skepdic.com/glossol.html> katsottu 2022-03-12.]

Haapalainen, Anna (2017). "Humanizing the Bible: Limits of Materiality in a Passion Play", teoksessa Opas, Minna & Anna Haapalainen: *Christianity and the Limits of Materiality*, s. 141–162. London: Bloomsbury.

Heinämäki, Elisa (2017). "Proving the Inner World: (De)materializing the Spirit in Radical Pietism", teoksessa Opas, Minna & Anna Haapalainen: *Christianity and the Limits of Materiality*, s. 187–209. London: Bloomsbury.

Huerta, Diego (2017). "The Death and Rebirth of a Crucifix: Materiality and the Sacred in Andean Vernacular Catholicism", teoksessa Opas, Minna & Anna Haapalainen: *Christianity and the Limits of Materiality*, s. 163–183. London: Bloomsbury.

"Ideomotor effect". The Skeptic's Dictionary. [Osoitteesta <http://www.skepdic.com/ideomotor.html> katsottu 2022-03-12.]

Kuuva, Sari (2017). "Mimesis and Mediation in the *Semana Santa* Processions of Granada", teoksessa Opas, Minna & Anna Haapalainen: *Christianity and the Limits of Materiality*, s. 230–248. London: Bloomsbury.

Miettinen, Matti A. (1989). *Uskonnolliset ihmeaparantumiset lääketieteellis-psykologisesta näkökulmasta*. Kirkon tutkimuskeskus, Sarja A Nro. 51, 1990. Pieksämäki: Sisälähetysseuran kirjapaino Raamattutalo.

Mikeshin, Igor (2017). "The Return of the Unclean Spirit: Collapse and Relapse in the Baptist Rehab Ministry", teoksessa Opas, Minna & Anna Haapalainen: *Christianity and the Limits of Materiality*, s. 210–229. London: Bloomsbury.

Opas, Minna & Anna Haapalainen (2017). *Christianity and the Limits of Materiality*. London: Bloomsbury.

Selin, Risto (2001). “Glossolalia”, teoksessa Risto Selin: *Ihmeellinen maailma. Skeptikon sanakirja*, s. 80. Ursan julkaisuja 81. Helsinki: Skepsis ry / Tähtitieteellinen yhdistys Ursa ry.

Randi, James (1987). *The Faith Healers*. Buffalo, New York: Prometheus Books.

Vilkka, Jouni (2003). “Kaivonkatsojat. Kaivonkatsonta esimerkkinä magiasta, epätieteestä ja paranormalismista”. [Osoitteesta <https://jounivilkka.fi/Kaivonkatsojat.htm> katsottu 2022-03-12.]

Wikipedia: Sunk cost. [Osoitteesta https://en.wikipedia.org/wiki/Sunk_cost katsottu 2022-03-13.]

de Witte, Marleen (2017). “Spirit Media and the Specter of the Fake”, teoksessa Opas, Minna & Anna Haapalainen: *Christianity and the Limits of Materiality*, s. 37–55. London: Bloomsbury.